

Het orgel etymologisch – Ruud Hoogenboom

Het middeleeuws Latijn *organum* is afkomstig van het Griekse *órganon* (werktuig), dat weer komt van het werkwoord *orgeo* (ik werk) of *érgon* (zelfstandig naamwoord voor 'werk').

In 1240 komen we dan ook *orgene* al tegen. Door dissimilatie is de 'n' een 'l' geworden in het Nederlandse *orgele* (1350). Ook is de ontlending aan het Middelhoogduitse *orgal* (14e eeuw) een mogelijke verklaring. Middeleeuws Latijn *organa* is de meervoudsvorm van *organum*, dat 'muziekinstrument' betekent, ook in de combinatie *organum hydraulicum* (waterorgel). Augustinus schreef: *organa dicuntur omnia instrumenta musicorum, non solum illud organum dicitur quod grande est et inflatur follibus*. Dus 'alle muziekinstrumenten', maar in zijn algemeenheid betekent het 'werktuig'.

In het Middelnederlands komen we *organ(e)* en *orgen* tegen, in het Oudhoogduits *organa*, in het Middelhoogduits *organe*, *orgene*, *orgel(e)*.

In het Middelnederlands komt naast de enkelvoudige ook de meervoudige vorm voor (met enkelvoudige betekenis), evenals in het Middelnederduits (*organen*, *orgelen*) en het Frans (*des orgues*). Soms betekent het Middelnederlandse *organe(n)* iets anders, zoals in *David speelde op die organen* (1477; waarschijnlijk een blaasinstrument, bijvoorbeeld een schalmei of een verwijzing naar het spraakorgaan, de menselijke stem).

Dichters als uit de 17^e eeuw als Hooft en Vondel spraken ook wel van 'orgelkeel', waar zij zangstem bedoelden. Dit ging door tot begin 19^e eeuw.

In het Middelnederlands heet de organist/orgelspeler *organiste* (1484), maar ook wel *orgenere* (1240), *orghenare*, *orgelaer*, *orgeliste*.

Een register is een geordende lijst, maar ook orgelpijpen van dezelfde stem. Het is ontleend aan het Latijnse *registrum* (lijst, register), dat een variant is van Laatlatijn *regesta*. De betekenis 'orgelpijpen met identieke klankkleur' is vermoedelijk ontstaan doordat Latijn *registrum* een betekenisuitbreiding 'regelaar' kreeg onder invloed van Latijn *regere* ('(be)sturen'). Orgelonderzoeker Maarten Vente noemt 1483 als eerste gebruik van 'register' als benaming.

Het klavier komt het Latijnse woord *clavis* (toets, sleutel). Onder invloed van het Franse *clavier* bleven in Nederland *klavier* en *klauwier* naast elkaar bestaan en is het woord 'klauwen' in de betekenis van 'handen' ook van toepassing op ons klavier.

De vroegere deurklinken werden geopend met een sleutel waarvan de vorm veel weg had van een toets. De orgeltoetsen zorgden voor afsluiting van de windladen waar de orgelpijpen op staan. Wellicht heeft de bijgedachte aan het ww. *klauwen* of het zn. *klauw* het ontstaan van de later weer verdwenen vorm *klauwier* (*clauwier*) bevorderd, aldus Vente, die uit 1458 "een clavier van twee octaven hoech" (een toetsenbord met een omvang van twee octaven) noteert.

Het Latijnse *clavis* 'sleutel', kreeg in het Middellatijn de betekenis 'sleutel voor het ventiel der orgelpijp', dus ook van 'toets'. Daaruit ontstond het Franse *clavier* ('toetsenrij, toetsenbord'; eerst van het orgel).¹

Ruud Hoogenboom

Voetnoot:

1) M.A. Vente, *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16de eeuw*, Amsterdam, 1942, blz.113; www.etymologiebank.nl; trefwoorden orgel, organist, register en klavier; Woordenboek der Nederlandsche Taal via <https://gtb.ivdnt.org/>